

MAI NGỌC CHỮ (*Chủ biên*)
NGUYỄN THỊ NGÂN HOA - ĐỖ VIỆT HÙNG
BÙI MINH TOÁN

NHẬP MÔN NGÔN NGỮ HỌC

• TỔNG LUẬN • NGỮ ÂM HỌC • TỪ VỰNG HỌC
NGỮ PHÁP HỌC • PHONG CÁCH HỌC • NGỮ DỤNG HỌC

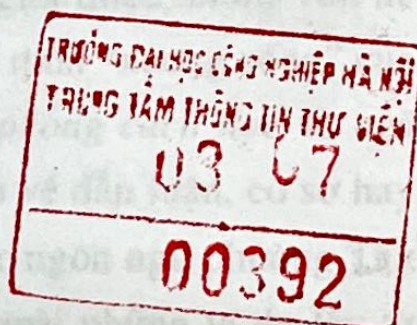
NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC VIỆT NAM

MAI NGỌC CHỮ (Chủ biên)
NGUYỄN THỊ NGÂN HOA – ĐỖ VIỆT HÙNG – BÙI MINH TOÁN

NHẬP MÔN NGÔN NGỮ HỌC

(Tái bản lần thứ ba)

- TỔNG LUẬN
- NGỮ ÂM HỌC
- TỪ VỰNG HỌC
- NGỮ PHÁP HỌC
- PHONG CÁCH HỌC
- NGỮ DỤNG HỌC

NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC VIỆT NAM

LỜI NÓI ĐẦU

Tri thức ngôn ngữ học luôn cần thiết cho tất cả mọi người. Đã, đang và sẽ còn phải có nhiều cuốn sách nữa giới thiệu những kiến thức cơ sở, cơ bản về ngôn ngữ học cho các đối tượng khác nhau. Đối với giáo trình này, đối tượng phục vụ được xác định rất rõ ràng, đó là sinh viên các trường đại học Sư phạm, Ngoại ngữ, Khoa học xã hội và nhân văn thuộc nhiều chuyên ngành : Ngữ văn, Báo chí, Đông phương, Quốc tế, Ngoại ngữ,...

Đặc điểm nổi bật của giáo trình này là bám sát chương trình, nội dung giảng dạy ở các trường đại học, cụ thể là giới thiệu *những vấn đề tổng quan* của ngôn ngữ học, cùng với những bộ môn “xương sống” của nó là *ngữ âm học, từ vựng học, ngữ pháp học, phong cách học và ngữ dụng học*. Cũng cần nói thêm rằng, các sách dịch về dẫn luận, cơ sở hay nhập môn ngôn ngữ học trước đây thường lấy các ngôn ngữ phương Tây làm đối tượng khảo sát. Trong giáo trình này, ngoài những ví dụ lấy từ các ngôn ngữ quen thuộc như tiếng Anh, tiếng Pháp, tiếng Nga, tiếng Đức,... những người biên soạn, trong một chừng mực nhất định, còn cố gắng dẫn ra cả những ngữ liệu lấy từ các ngôn ngữ phương Đông, đặc biệt là những ngôn ngữ thuộc khu vực Đông Nam Á, trong đó có tiếng Việt.

So với một số sách dẫn luận hay cơ sở ngôn ngữ học trước đây, giáo trình này có thêm hai phần mới là *Phong cách học* và *Ngữ dụng học*. Theo các tác giả, trước khi học chuyên luận *Phong cách học tiếng Việt* và *Ngữ dụng học*, việc giới thiệu cho sinh viên những tri thức cơ sở về hai bộ môn này là cần thiết.

Trong giáo trình này, ngoài việc tham khảo những cuốn sách có tính chất “kinh điển”, các tác giả cũng đã cố gắng cập nhật thông tin qua các tài liệu mới. Những tri thức được đề cập đến trong giáo trình này, ở một số chương mục, có thể vừa mới mẻ, vừa “đầy ắp” hơn so với một số sách trước đây.

Tập thể tác giả của cuốn sách là những giáo sư, phó giáo sư, tiến sĩ đã có quá trình giảng dạy nhiều năm ở Trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn (trước đây là Trường Đại học Tổng hợp Hà Nội) và Trường Đại học Sư phạm Hà Nội.

Việc biên soạn được phân công như sau :

Phần I – TỔNG LUẬN

GS. TS Mai Ngọc Chừ

Phần II – NGŨ ÂM HỌC

GS. TS Mai Ngọc Chừ

Phần III – TỪ VỰNG HỌC

PGS. TS Đỗ Việt Hùng

Phần IV – NGŨ PHÁP HỌC

GS. TS Bùi Minh Toán

Phần V – PHONG CÁCH HỌC

TS. Nguyễn Thị Ngân Hoa

Phần VI – NGŨ DỤNG HỌC

PGS. TS Đỗ Việt Hùng

Dù đã cẩn trọng trong quá trình biên soạn, biên tập và in ấn song chắc chắn cuốn sách không tránh khỏi thiếu sót, sơ suất. Nhóm tác giả và Nhà xuất bản rất mong nhận được sự góp ý chân thành của bạn đọc.

Thay mặt các tác giả

Chủ biên

GS. TS MAI NGỌC CHỪ

MỤC LỤC

	Trang
Lời nói đầu	5
PHẦN I – TỔNG LUẬN	7
MỞ ĐẦU – NGÔN NGỮ VÀ NGÔN NGỮ HỌC	8
I – Ngôn ngữ và một số khái niệm liên quan	8
1. Ngôn ngữ là gì ?	8
2. Ngôn ngữ – Lời nói – Hoạt động lời nói	9
II – Ngôn ngữ học	11
1. Đối tượng và nhiệm vụ của ngôn ngữ học	11
2. Các ngành, các bộ môn của ngôn ngữ học	11
CHƯƠNG I – BẢN CHẤT VÀ CHỨC NĂNG CỦA NGÔN NGỮ	14
I – Bản chất của ngôn ngữ	14
1. Ngôn ngữ là hiện tượng xã hội	14
2. Ngôn ngữ là hiện tượng xã hội đặc biệt	17
II – Chức năng của ngôn ngữ	19
1. Ngôn ngữ là phương tiện giao tiếp quan trọng nhất của con người	19
2. Ngôn ngữ là hiện thực trực tiếp của tư tưởng	21
CHƯƠNG II – HỆ THỐNG, CẤU TRÚC VÀ TÍN HIỆU NGÔN NGỮ	25
I – Hệ thống và cấu trúc của ngôn ngữ	25
1. Về các khái niệm hệ thống và cấu trúc	25
2. Hệ thống và cấu trúc của ngôn ngữ	27
II – Tín hiệu và hệ thống tín hiệu ngôn ngữ	34
1. Tín hiệu là gì	34
2. Hệ thống tín hiệu ngôn ngữ	36
CHƯƠNG III – NGUỒN GỐC VÀ SỰ PHÁT TRIỂN CỦA NGÔN NGỮ	39
I – Nguồn gốc của ngôn ngữ	39
1. Lịch sử vấn đề	40

2. Học thuyết của Engel về nguồn gốc của ngôn ngữ	43
II – Sự phát triển của ngôn ngữ	47
1. Quá trình phát triển	43
2. Nguyên nhân và cách thức phát triển	54
CHƯƠNG IV – CÁC NGÔN NGỮ THẾ GIỚI VÀ VIỆC PHÂN LOẠI	59
I – Nhận xét chung	59
1. Bức tranh chung về các ngôn ngữ thế giới	59
2. Vấn đề phân loại	60
II – Phương pháp so sánh lịch sử và vấn đề phân loại các ngôn ngữ theo cội nguồn	61
1. Tiền đề và phương pháp phân loại	61
2. Các ngữ hệ chính trên thế giới	65
III – Phương pháp so sánh loại hình và các loại hình ngôn ngữ	82
1. Phương pháp so sánh – loại hình	82
2. Các loại hình ngôn ngữ	83
Tài liệu tham khảo	92
PHẦN II – NGỮ ÂM HỌC	94
CHƯƠNG V – MỞ ĐẦU VỀ NGỮ ÂM HỌC	95
I – Đối tượng của ngữ âm học	95
1. Khái niệm ngữ âm	95
2. Ngữ âm học và các bình diện nghiên cứu của nó	96
II – Phương pháp nghiên cứu của ngữ âm học	107
1. Phương pháp quan sát, miêu tả	107
2. Phương pháp suy luận	109
III – Tầm quan trọng của ngữ âm học	110
CHƯƠNG II – ÂM TỔ VÀ VIỆC PHÂN LOẠI CÁC ÂM TỔ	115
I – Khái niệm âm tố và việc phân loại các âm tố	115
1. Khái niệm âm tố	115
2. Phân loại các âm tố	116
II – Phân loại và miêu tả nguyên âm	118
1. Phân loại theo vị trí của lưỡi	119
2. Phân loại theo độ mở của miệng	119

3. Phân loại theo hình dáng của môi	120
4. Một số cách phân loại khác	121
5. Hình thang nguyên âm quốc tế và cách miêu tả nguyên âm	122
III – Phân loại và miêu tả phụ âm	124
1. Phân loại theo phương thức cấu âm	125
2. Phân loại theo vị trí cấu âm	126
3. Phân loại theo đặc trưng âm học	127
4. Miêu tả phụ âm	127
CHƯƠNG III – ÂM TIẾT, NGÔN ĐIỀU VÀ CÁC HIỆN TƯỢNG	130
BIẾN ĐỔI NGỮ ÂM	
I – Âm tiết	130
1. Định nghĩa	130
2. Phân loại các âm tiết	133
II – Ngôn điệu	134
1. Khái niệm ngôn điệu	134
2. Ngữ điệu	134
3. Trọng âm	138
4. Thanh điệu	141
III – Các hiện tượng biến đổi ngữ âm	143
1. Những biến đổi vị trí	143
2. Những biến đổi kết hợp	144
CHƯƠNG IV – ÂM VỊ VÀ PHƯƠNG PHÁP XÁC ĐỊNH ÂM VỊ	149
I – Âm vị, âm tố và biến thể của âm vị	149
1. Âm vị	149
2. Phân biệt âm vị với âm tố	151
3. Biến thể của âm vị	153
4. Âm vị siêu đoạn tính	154
II – Phương pháp xác định âm vị và biến thể	155
1. Phương pháp xác định âm vị	155
2. Phương pháp xác định biến thể	157
CHƯƠNG V – CHỮ VIẾT VÀ CHÍNH TẢ	158
I – Chữ viết	158
1. Khái niệm chữ viết	158

2. Các loại chữ viết	160
II – Chính tả	167
1. Khái niệm chính tả	167
2. Những nguyên tắc của chuẩn chính tả	167
Tài liệu tham khảo	169
PHẦN III – TỪ VỰNG HỌC	171
CHƯƠNG I – MỞ ĐẦU VỀ TỪ VỰNG HỌC	172
I – Từ vựng và từ vựng học	172
1. Từ vựng	172
2. Từ vựng học	172
3. Phương pháp nghiên cứu và các bình diện nghiên cứu từ vựng	173
4. Các phân môn của từ vựng học	174
II – Từ vựng hệ thống và từ vựng hoạt động	176
III – Quan hệ giữa từ vựng học với các bộ môn ngôn ngữ học.	178
Vai trò của từ vựng học	
CHƯƠNG II – TỪ VÀ NGỮ CỐ ĐỊNH	180
I – Từ	180
1. Vai trò của từ trong ngôn ngữ và trong đời sống của con người	180
2. Khái niệm từ	180
II – Cấu tạo từ	183
1. Đơn vị cấu tạo từ	183
2. Các phương thức cấu tạo từ	185
3. Phân loại các từ theo phương thức cấu tạo	186
III – Cụm từ cố định	187
1. Khái quát về cụm từ cố định	187
2. Phân loại ngữ cố định	189
CHƯƠNG III – Ý NGHĨA CỦA TỪ	192
I – Phân biệt nghĩa, ý và ý nghĩa	192
II – Các thành phần nghĩa của từ	195
1. Từ định danh và từ phi định danh	195
2. Các nhân tố tạo nên nghĩa của từ	195
3. Các thành phần nghĩa của từ	197

CHƯƠNG IV – HIỆN TƯỢNG NHIỀU NGHĨA, HIỆN TƯỢNG ĐỒNG ÂM	217
I – Khái quát về hiện tượng nhiều nghĩa và hiện tượng đồng âm	217
II – Hiện tượng nhiều nghĩa	217
1. Sự chuyển biến ý nghĩa	217
2. Hiện tượng nhiều nghĩa ngôn ngữ và hiện tượng nhiều nghĩa lời nói	218
3. Phương thức chuyển nghĩa	220
4. Các nghĩa trong từ nhiều nghĩa	223
II – Hiện tượng đồng âm	225
1. Khái niệm	225
2. Các cấp độ đồng âm	225
CHƯƠNG V – TRƯỜNG NGHĨA, CÁC QUAN HỆ TRONG TRƯỜNG NGHĨA	227
I – Trường nghĩa	227
1. Khái niệm	227
2. Các loại trường nghĩa	228
II – Các quan hệ trong trường nghĩa	232
1. Quan hệ thượng – hạ nghĩa (quan hệ bao hàm – nằm trong về nghĩa)	232
2. Quan hệ đồng nghĩa và quan hệ trái nghĩa	234
CHƯƠNG VI – CÁC LỚP TỪ TRONG TỪ VỰC	241
I – Từ vựng toàn dân và từ vựng hạn chế về mặt lãnh thổ	241
1. Từ vựng toàn dân	241
2. Từ vựng hạn chế về mặt xã hội và lãnh thổ	241
II – Từ vựng đa phong cách và từ vựng đơn phong cách	249
1. Từ vựng đa phong cách	249
2. Từ vựng đơn phong cách	249
III – Từ vựng tích cực và từ vựng tiêu cực	250
1. Từ vựng tích cực	250
2. Từ vựng tiêu cực	250
IV – Từ vựng bản ngữ và từ vựng ngoại lai	252
PHẦN IV – NGỮ PHÁP HỌC	256

CHƯƠNG I – MỞ ĐẦU VỀ NGỮ PHÁP HỌC	257
I – Đối tượng của ngữ pháp học	257
II – Nhiệm vụ của ngữ pháp học	258
III – Các phân ngành của ngữ pháp học	259
IV – Mối quan hệ của ngữ pháp với các bộ phận khác của ngôn ngữ	260
CHƯƠNG II – Ý NGHĨA NGỮ PHÁP, PHƯƠNG THỨC NGỮ PHÁP VÀ HÌNH THỨC NGỮ PHÁP	263
I – Ý nghĩa ngữ pháp	263
1. Ý nghĩa từ vựng và ý nghĩa ngữ pháp	263
2. Các loại ý nghĩa ngữ pháp	270
II – Các phương thức ngữ pháp	274
1. Phương thức phụ gia (phụ tố)	274
2. Phương thức chuyển đổi trong căn tố và bổ sung căn tố	276
3. Phương thức lấy	277
4. Phương thức hư từ	278
5. Phương thức trật tự từ	281
6. Phương thức trọng âm từ	283
7. Phương thức ngữ điệu	284
III – Các hình thức ngữ pháp	286
CHƯƠNG III – PHẠM TRÙ NGỮ PHÁP	296
I – Khái niệm phạm trù ngữ pháp	296
II – Điều kiện để hình thành một phạm trù ngữ pháp	297
III – Các phạm trù ngữ pháp thường gặp	299
1. Phạm trù từ loại	299
2. Phạm trù ngữ pháp hình thái của từ	302
3. Phạm trù ngữ pháp tổ hợp từ	308
CHƯƠNG IV – QUAN HỆ NGỮ PHÁP	312
I – Khái niệm quan hệ ngữ pháp	312
II – Các loại quan hệ ngữ pháp	313
1. Quan hệ từ pháp	313
2. Quan hệ cú pháp	313

3. Mối quan hệ giữa quan hệ từ pháp và quan hệ cú pháp ở tiếng Việt	324
CHƯƠNG V – ĐƠN VỊ NGỮ PHÁP VÀ NHỮNG VẤN ĐỀ NGỮ PHÁP LIÊN QUAN	327
I – Hình vị	327
1. Khái niệm và cách phân xuất	327
2. Các loại hình vị	329
II – Từ	334
1. Cấu trúc từ	335
2. Hình thái học	345
III – Cụm từ	348
1. Quan niệm về cụm từ	348
2. Cấu tạo của cụm từ (cụm từ chính phụ)	350
IV – Câu	351
1. Đặc trưng cơ bản của câu	351
2. Hai mô hình nghiên cứu ngôn ngữ nói chung và câu nói riêng	353
3. Lí thuyết ba bình diện của câu trong ngữ pháp chức năng	355
Tài liệu tham khảo	378
PHẦN V – PHONG CÁCH HỌC	380
CHƯƠNG I – ĐỐI TƯỢNG CỦA PHONG CÁCH HỌC	381
I – Lịch sử vấn đề	381
1. Đối tượng của mỹ từ pháp cổ đại và tu từ học cổ điển	381
2. Đối tượng nghiên cứu của phong cách học hiện đại	383
II – Giải pháp chung về vấn đề đối tượng của phong cách học	389
1. Cơ sở xác định đối tượng của phong cách học	389
2. Quan hệ giữa phong cách học với các khoa học khác	392
3. Xác định đối tượng và phạm vi nghiên cứu của phong cách học hiện đại	397
CHƯƠNG II – KHÁI NIỆM CƠ SỞ VÀ PHƯƠNG PHÁP NGHIÊN CỨU CỦA PHONG CÁCH HỌC	399
I – Khái niệm cơ sở	399
1. Phong cách và phong cách học	399
2. Ngữ cảnh tu từ	401

3. Dạng nói, dạng viết. Ngôn ngữ nói, ngôn ngữ viết	404
4. Ngôn ngữ văn học, ngôn ngữ nghệ thuật, lời nói nghệ thuật	405
5. Chuẩn mực	407
6. Các thành phần thông tin : màu sắc tu từ và hiệu quả tu từ. Giá trị phong cách	412
7. Phương tiện và biện pháp tu từ	417
8. Vấn đề đồng nghĩa trong phong cách học	422
II – Phương pháp nghiên cứu	423
1. Phương pháp khảo sát, thống kê phong cách học	423
2. Phương pháp phân tích phong cách học	424
CHƯƠNG III – HOẠT ĐỘNG LỜI NÓI, PHONG CÁCH CHỨC NĂNG	426
I – Các phạm vi hoạt động lời nói	426
1. Cơ sở phân chia phong cách chức năng	426
2. Giải pháp chung về vấn đề phân loại phạm vi hoạt động lời nói và các phong cách chức năng	429
II – Những vấn đề chung của các phong cách chức năng	432
1. Sự phân hoá và tương tác của hệ thống chức năng	433
2. Đặc trưng phong cách chức năng	437
3. Dạng lời nói, các biến thể phong cách chức năng	438
CHƯƠNG IV – NGÔN NGỮ NGHỆ THUẬT	440
I – Đặc trưng và chức năng của tín hiệu ngôn ngữ trong văn bản nghệ thuật	441
II – Hệ thống các sự kiện phong cách. Đặc trưng cấu trúc văn bản nghệ thuật	446
III – Mối quan hệ giữa các sự kiện phong cách trong văn học và các loại hình nghệ thuật	449
CHƯƠNG V – PHƯƠNG TIỆN VÀ BIỆN PHÁP TU TỪ	453
I – Một số quan điểm phân chia các phương tiện và biện pháp tu từ	453
II – Hệ thống phương tiện và biện pháp tu từ chủ yếu trong các ngôn ngữ	455
1. Phương tiện và biện pháp tu từ ngữ âm	455

2. Phương tiện và biện pháp tu từ từ vựng	456
3. Phương tiện và biện pháp tu từ ngữ nghĩa	459
4. Phương tiện và biện pháp tu từ cú pháp	465
5. Phương tiện và biện pháp tu từ văn bản	469
Tài liệu tham khảo	474
PHẦN VI – NGỮ DỤNG HỌC	477
CHƯƠNG I – MỞ ĐẦU VỀ NGỮ DỤNG HỌC	478
I – Tín hiệu và ba bình diện của tín hiệu	478
II – Hoạt động giao tiếp và các nhân tố giao tiếp	479
1. Khái niệm hoạt động giao tiếp	480
2. Các nhân tố của hoạt động giao tiếp	480
III – Các quá trình của hoạt động giao tiếp. Diễn ngôn	492
1. Các quá trình của hoạt động giao tiếp	492
2. Diễn ngôn	493
III – Ngữ dụng học và các nội dung chính của ngữ dụng học	496
1. Định nghĩa ngữ dụng học	496
2. Nội dung chính của ngữ dụng học	497
CHƯƠNG II – CHIẾU VẬT	498
I – Hành động chiếu vật	498
1. Khái niệm về hành động chiếu vật	498
2. Vai trò của chiếu vật	500
3. Hệ quy chiếu	501
4. Các loại chiếu vật	501
5. Các phương thức chiếu vật	504
CHƯƠNG III – HÀNH ĐỘNG NGÔN NGỮ	514
I – Khái quát về hành động ngôn ngữ	514
1. Hành động tạo lời	514
2. Hành động mượn lời	515
3. Hành động ở lời	515
4. Thuật ngữ hành động ngôn ngữ	516
II – Phân loại hành động ngôn ngữ	516
1. Cấu trúc của phát ngôn	516
2. Các nhóm hành động của ngôn ngữ	517

III – Điều kiện thực hiện các hành động ngôn ngữ	521
IV – Phương thức thực hiện hành động ngôn ngữ	522
1. Biểu thức ngôn hành	522
2. Cách sử dụng biểu thức ngôn hành	524
CHƯƠNG IV – LẬP LUẬN	532
I – Khái quát về lập luận	532
1. Khái niệm lập luận	532
2. Các thành phần của lập luận	533
3. Lập luận và thông tin miêu tả	536
II – Hướng lập luận và hiệu lực lập luận của luận cứ	537
1. Hướng lập luận của luận cứ	537
2. Hiệu lực lập luận của luận cứ	538
III – Chỉ dẫn lập luận	539
1. Tác tử lập luận	539
2. Kết tử lập luận	542
IV – Cơ sở của lập luận	543
CHƯƠNG V – HỘI THOẠI	545
I – Khái quát về hội thoại	545
1. Trao lời, đáp lời và tương tác trong hội thoại	545
2. Phương tiện kèm diễn ngôn hội thoại	546
II – Các nguyên tắc hội thoại	547
1. Nguyên tắc luân phiên về lượt lời	547
2. Nguyên tắc cộng tác hội thoại	548
3. Nguyên tắc lịch sự	549
4. Thương lượng hội thoại	552
III – Cấu trúc hội thoại	554
1. Cuộc thoại	555
2. Đoạn thoại	555
3. Cặp thoại (cặp trao – đáp) và tham thoại	555
CHƯƠNG VI – Ý NGHĨA TƯỜNG MINH VÀ Ý NGHĨA HÀM ẨN	560
I – Ý nghĩa tường minh	560
II – Ý nghĩa hàm ẩn	560

III – Tiên giả định và hàm ngôn	561
1. Tiên giả định	561
2. Hàm ngôn	561
3. Phân biệt tiên giả định và hàm ngôn	561
IV – Cơ chế tạo hàm ngôn	565
1. Chiều vật	565
2. Hành động ngôn ngữ gián tiếp	565
3. Lập luận	566
4. Hội thoại	566
5. Cơ chế tạo và phát hiện hàm ngôn	569
V – Phân loại tiên giả định	570
1. Tiên giả định bách khoa	570
2. Tiên giả định ngôn ngữ	570
Tài liệu tham khảo	575